

Tobakksindustriens erstatningsansvar i norsk perspektiv

I den siste tid er det satt søkelys på spørsmålet om hvorvidt tobakksindustrien er ansvarlig for tobakksrelaterte helseskader. Dette er aktualisert gjennom tre ulike begivenheter som det redegjøres for nedenfor. Temaet har oppnådd mye medieomtale, noe som er naturlig sett på bakgrunn av hvor utbredt tobakksbruk har vært, og fortsatt er, i Norge. Det ville føre for langt å foreta noen fullstendig gjennomgang av de problemstillinger som har vært reist. Formålet med artikkelen er å systematisere og belyse noen av de viktigste faktiske og rettslige spørsmål som hittil har vært mest aktuelle for domstolene og i den offentlige debatt om denne saken.

Etter oppdrag fra Sosial- og helsedepartementet avgav Kjønsstadutvalget 31. mai 2000 NOU 2000: 16 *Tobakksindustriens erstatningsansvar* (1). Her utredes både de faktiske og de rettslige sider av problematikken omkring tobakksindustriens erstatningsansvar, først og fremst i forhold til kommuner og fylkeskommuner. Under den forutsetning at vilkårene må prøves særskilt i det enkelte tilfelle konkluderer utredningen med at det kan gjøres gjeldende erstatningsansvar både på subjektivt (uaktsomhet) og objektivt grunnlag.

Robert Lund- saken

Høsten 2000 behandlet Orkdal herredsrett et søksmål mot J.L. Tiedemanns Tobakksfabrik A/S. Saksøker, Robert Lund, hadde begynt å røyke i 1953. Hans påstand var at Tiedemanns var erstatningsansvarlig for de utgifter han hadde pådratt seg som følge av lungekreft. Tiedemanns ble frifunnet av herredsretten. Saksøkeren døde før domsavsigelsen, og hans etterlatte har nå bestemt seg for å anke saken inn for lagmannsretten.

Betenkning

for Hordaland fylkeskommune

1. desember 2000 avgav advokat Harald Stabell sin betenkning om hvorvidt Hordaland fylkeskommune bør gå til sak mot tobakksindustrien for dekning av behandlingsutgifter knyttet til tobakksrelaterte helseskader. Konklusjonen til Stabell var at det er tilstrekkelig grunnlag for å gå til søksmål med påstand om at tobakksindustrien har et objektivt erstatningsansvar (2).

Ansvarsgrunnlagene – uaktsomhetsansvar og objektivt ansvar

For å forstå de spørsmålene temaet reiser, er det nødvendig å kjenne til de to hovedformer for erstatningsansvar som finnes i norsk rett. Det vanligste er uaktsomhetsansvaret, også kalt culpaansvaret. Denne ansvarsformen forutsetter at skadevolder kan bebreides. Man spør om gjerningspersonen visste eller burde vite om skaden som kunne oppstå, og ikke har foretatt seg tilstrekkelig til å hindre skaden. Den andre hovedformen for erstatningsansvar er det ulovfestede objektive ansvar. Det ulovfestede objektive erstatningsansvaret er et resultat av den industrielle revolusjon, og de mange bedrifter som representerte et farepotensial. Domstolene påla slike bedrifter erstatningsansvar for skader som var en følge av den farlige virksomheten. Synspunktet var at bedriftene var de nærmeste til å erstatte de skader som oppstod ettersom skaden var et resultat av deres virksomhet, samt at bedriftene kunne kompensere for et erstatningsansvar gjennom å forsikre seg eller ta økte priser.

Uaktsomhetsansvaret – kan industrien klandres?

Ansvar som følge av uaktsomhet har stått sentralt i rettssakene som har foregått i USA. Ansvarer knyttes til den kunnskap industrien hadde om helsefaren. I USA er det, bl.a. gjennom dokumenter fra industriens egne arkiver, blitt dokumentert at industrien allerede fra 1950-årene lå flere år foran medisinsk forskning når det gjaldt kunnskap om helsefarene forbundet med røyking. Allerede i begynnelsen av 1960-årene hadde amerikansk tobakksindustri dokumentert at nikotin er fysisk avhengighetsskapende. I forbindelse med NOU 2000: 16 ble det gjort enkelte søk i de dokumenter som gjennom amerikanske rettssaker var frigitt av amerikansk/britisk tobakksindustri. Formålet var å finne ut i hvilken grad det har vært kontakt og informasjonsflyt mellom norsk og amerikansk industri. Selv om det kan påvises forholdsvist utstrakt kontakt, også utenom det rent forretningsmessige, har det ikke latt seg gjøre å dokumentere konkret at norsk tobakksindustri, i alle fall på et så tidlig tidspunkt som det er tale om i Lund-saken, var oppdatert på amerikansk forskning på helseskader. Hva som imidlertid er klart, er at norsk industri, bl.a. etter påtrykk fra amerikansk industri, aktivt motarbeidet og forsøkte å influere på lovgivningsarbeidet knyttet

til reklameforbud og advarselsmerking av sigarettpakker i 1970-årene.

Bl.a. av hensyn til den manglende dokumentasjon av hva Tiedemanns faktisk visste om tobakkens skadevirkninger i 1950-årene, trakk Lund påstanden om at Tiedemanns visste om, eller burde ha visst om, helsefaren ved røyking og dermed skulle ha informert publikum om helsefaren. Det er verdt å merke seg at Lund ikke kunne påberope seg at Tiedemanns skulle ha informert på et senere tidspunkt. Dette ville stride med hans prinsippale standpunkt om at han var avhengig og ikke hadde noe valg med hensyn til å slutte. En eventuell senere informasjon ville derfor ikke ha vært til noen nytte for hans del.

Spørsmålet om hvorvidt tobakksindustrien har brukt tilsetningsstoffer for å fremme nikotinavhengigheten, har vært et sentralt spørsmål i de amerikanske rettssakene. Både i Lund-saken og i advokat Stabells tilråding konkluderes det med at slik bruk av tilsetningsstoffer i norsk tobakksindustri ikke er dokumentert, og at man derfor ikke går til søksmål på dette grunnlag.

Objektivt ansvar – en risiko som overstiger dagliglivets risiko?

Som følge av det sviktende grunnlag for uaktsomhetsansvar både i Lund-saken og i Stabells utredning blir det ulovfestede objektive ansvaret det sentrale vurderings-tema. Ett vilkår for anvendelsen av dette ansvaret er at skadevolders virksomhet representerer en ekstraordinær risiko, m.a.o. en risiko som går utover det publikum kunne forvente på tidspunktet for den skadevoldende handling eller begivenhet. I Lund-saken kom retten til at det var en allmenn kunnskap i 1950-årene om at røyking var helseskadelig, og at lungekreft var en mulig skadevirkning. Informasjonen var imidlertid ikke så entydig som den er i dag, og det antas at mange klamret seg til den vitenskapelige usikkerhet som forelå. På denne bakgrunn konkluderte retten med at det forelå en ekstraordinær risiko fordi forskjellen i folks forventninger om skadeevnen og den reelle skadeevnen i 1950-årene var betydelig.

Nikotinavhengighet og aksept av risiko

I Lund-saken kan det synes som om retten mener at kriteriene for objektivt ansvar foreligger. Når Tiedemanns likevel ble frifunnet, er det fordi det ble lagt avgjørende vekt på det medisinske spørsmålet om avhengighet.

Avhengighetsspørsmålet var gjenstand for omfattende bevisførsel fra saksøkers side, og det ble blant annet dokumentert at det ved tobakksrøyking utvikles avhengighet på samme måte som for narkotiske stoffer. Retten la dette til grunn, men valgte likevel å legge avgjørende vekt på den erfaring at folk faktisk klarer å slutte å røyke. Dommeren konkluderte med at de som ikke sluttet å røyke i midten av 1960-årene må ansees å ha akseptert risikoen, og at de dermed heller ikke har krav på erstatning.

Avhengighetsspørsmålet vil antakelig ikke stå like sentralt i et eventuelt søksmål fra fylkeskommunen. Stabell argumenterer for at fylkeskommunen ikke kan ansees for å ha akseptert risikoen, men at den tvert imot har plikt til å behandle pasientene uten særlig påvirkningsmulighet på deres røykevaner.

Det økonomiske tap – hva kreves dekket?

I sin utredning mener Stabell fylkeskommunen bør reise et selvstendig krav mot tobakksindustrien, og ikke et regresskrav avledet av skadelidte. Dette begrunnes med at det er forskjellige tapsposter som vil kreves erstattet i individuelle søksmål, som Lund-saken, og i et eventuelt søksmål fra fylkeskommunen. Det er et sentralt erstatningsrettslig vilkår at skadelidte bare får dekket sitt økonomiske tap. For fylkeskommunen vil det være tale om å få dekket behandlingsutgiftene som sykehuseier, mens skadelidte må begrense sitt krav til utgifter vedkommende selv har hatt som følge av skaden.

I forbindelse med hva fylkeskommunen kan kreve erstattet, har det vært reist spørsmål om hvorvidt det skal gjøres fradrag for de avgiftsinntekter tobakken tilfører det offentlige og de eventuelle behandlingsbesparelser det måtte innebære at folk dør tidligere. Avgiftssynspunktet har stått sentralt i tobakksindustriens argumentasjon som hevder at verken stat eller fylkeskommune har lidt noe nettotap, men tvert imot har tjent på tobakksindustriens virksomhet. Både Kjønnstatutvalget og advokat Stabell avviser dette argumentet med at avgiften er en skatt som ikke har til hensikt å dekke de utgifter som påføres det offentlige på grunn av helseskader. Hva gjelder fradrag i tapsberegningen på grunn av besparelser i fremtidig pasientbehandling avvises dette som uetisk og umoralsk, samtidig som det vil være forbundet med stor usikkerhet å anslå den gevinst fylkeskommunen har ved dette.

Amerikanske tilstander i Norge?

Mange spør seg om vi er i ferd med å få amerikanske tilstander i Norge når denne typen erstatningssaker kommer for domstolene. Med amerikanske tilstander menes antakelig spesielle erstatningssaker som den hvor en hamburgerkjede ble ilagt erstatningsansvar på flere millioner dollar for å servere for

varm kaffe. Vurderingen av hvorvidt norsk tobakksindustri er erstatningsansvarlig skjer på grunnlag av tradisjonell norsk erstatningsrett. Selv om denne type saker ikke har vært prøvd for domstolene tidligere, er det ikke grunn til å tro at sakene vil bety noen vesentlig reformasjon av norsk rett generelt, eller erstatningsretten spesielt.

Det er imidlertid verdt å diskutere hvorvidt det som nå skjer kan synes å være et uttrykk for en trend hvor stadig flere viktige samfunnsmessige spørsmål blir brakt inn på domstolenes område. Det har vært hevdet, særlig fra tobakksindustriens side, at det som nå skjer er et ledd i enkeltpersoners og myndigheters arbeid for å bli kvitt tobakksbruk som samfunnsproblem, og at dette er noe som burde ha vært overlatt til den politiske arena. Den utviklingen vi nå ser, kan også ansees for å være et resultat av ny viten som har kommet frem gjennom amerikanske rettssaker. Felles for de to norske sakene som her er nevnt, er at det er nåtidens kunnskap om risiko på skadetidspunktet som er det sentrale vurderingstema. Det er ikke noe nytt i at domstolene behandler saker hvor samfunnsinteresser og politiske hensyn er fremtredende. Den ovenfor nevnte utviklingen av det ulovfestede objektive ansvaret viser dette. Som presisert av herredsretten i Lund-saken vil imidlertid domstolenes oppgave alltid være å ta stilling til den konkrete sak og de kriterier for ansvar som foreligger. Så får tiden vise om den viten som foreligger i dag, eller senere blir fremskaffet, gir tilstrekkelig grunnlag for erstatningsansvar for tobakksindustrien etter norsk rett.

– Lars Duvaland, *Den norske lægeforening*
lars.duvaland@legeforeningen.no

Litteratur

1. Norges offentlige utredninger. Tobakksindustriens erstatningsansvar. NOU 2000: 16. Oslo: Statens forvaltningstjeneste, Seksjon statens trykning, 2000.
2. Stabell H. Tilråding til Hordaland fylkeskommune, Oslo 1. desember 2000.